

УДК 39:316/ (477. 75) «193»

Наталія СИДОРЕНКО

ОСОБЛИВОСТІ ЕТНОСОЦІАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ В КРИМУ В ДОВОЄННИЙ ПЕРІОД

У статті досліджуються провідні напрямки та регіональні особливості етносоціальних процесів у Криму у передвоєнний час. З'ясовано, що поліетнічність й господарсько-культурна самобутність краю, а також політика коренізації обумовили зміни у соціально-статусних позиціях більшості етносів. Однак, ці зміни визначалися різною інтенсивністю для кожної етнічної спільності півострова.

Ключові слова: етнос, етнічна спільність, татаризація, урбанізація, міграція, Крим.

Наталія СИДОРЕНКО

ОСОБЕННОСТИ ЭТНОСОЦИАЛЬНЫХ ПРОЦЕССОВ В КРЫМУ В ДОВОЕННЫЙ ПЕРИОД

В статье исследуются основные направления и региональные особенности этносоциальных процессов в Крыму в предвоенный период. Установлено, что в силу полиэтничности и хозяйственно-культурной самобытности края, а так же проводимой властями политики коренизации, имели место изменения в социально-статусных позициях основных этносов Крыма. Однако данные изменения проходили с разной степенью интенсивности в каждой этнической общности полу острова.

Ключевые слова: этнос, этническая общность, татаризация, урбанизация, миграция, Крым.

Natalia SIDORENKO

PECULIARITIES OF THE ETHNOSOCIAL PROCESSES IN THE CRIMEA DURING THE PRE-WAR PERIOD

The basic directions and regional features of ethnosocial processes in Crimea during the premilitary period are researched in article. It is established, that the basic ethnosocially-status positions' change took place with different degree of intensity in because of region's polyethnos and economic-cultural originality.

Keywords: ethnos, an ethnic generality, tatarization, an urbanization, migration, Crimea.

Розпад СРСР і утворення незалежної України зробило можливим розв'язання болючих проблем історичного минулого. До їх числа належать, у першу чергу, етносоціальні проблеми, які для сучасної України, як країни багатонаціональної, мають особливе значення. У радянський період питання етносоціального розвитку УРСР та її окремих регіонів розглядалися тенденційно, виключно у рамках пануючих партійних настанов. Нині вітчизняні науковці мають можливість докладного вивчення цих проблем як на національному, так і регіональному рівнях.

Серед великої кількості регіонів України, Крим є найскладнішим з точки зору його геополітичного положення й поліетнічності. Особливістю його сучасного розвитку є те, що більшість проблем етнонаціонального й етносоціального розвитку півострова беруть початок з минулого. На наш погляд, саме у 20-30 рр. сформувалася їх основна частка. Важкі політичні, соціально-психологічні, мовно-культурні деформації етносоціальної сфери, які виникли у довоєнний період, й досі ще даються взнаки. Крім того, етносоціальні проблеми Кримської АРСР періоду 20-30-х рр. ХХ століття значною мірою схожі із сучасними проблемами півострова. Тому мета даної статті – виявлення основних чинників, які структурували етносоціальний розвиток Криму у довоєнні роки ХХ ст.

Історіографія даної теми достатньо велика і представлена як у радянській [14,15], так і пострадянській [7,8,9] науковій літературі. В останнє десятиліття питаннями етносоціальної та етнонаціональної історії півострова першої половини ХХ століття активно займалися Т. Б. Бикова [2], В. П. Дюличев [5], В. М. Пащенко [17], Д. В. Хованцев [19], В. Г. Чеботарьова [22]. Однак, незважаючи на досить значну дослідницьку базу, проблема аналізу основних факторів, що обумовили динаміку і спрямованість етносоціальних процесів у Криму у передвоєнний період, потребує подальшого вивчення.

На наш погляд, основними факторами, що структурували етносоціальні процеси у КАРСР, були міграція, урбанізація, індустріалізація, а також етносоціокультурні процеси. Зазначимо, що у статті під «етносоціальними процесами» розуміються специфічні соціальні процеси, які відбуваються в етнічних спільнотах та суттєво змінюють їх соціально-статусні позиції в суспільстві. Слід також підкреслити, що етносоціальні проблеми Криму традиційно мали ще і етнополітичне нашарування. Цьому, в значній мірі, сприяли «кордонний статус» краю, його поліетнічність, а також кримськотатарський фактор. Приборкання небезпечної для більшовиків національної ідеї кримських татар повинно було зроби́ти цей рух контрольованим та керованим.

Визначені нами фактори етносоціального розвитку Криму, у першу чергу, суттєво вплинули на процес зростання деяких етнічних спільностей півострова, а також рівень їх урбанізації. Прослідкувати динаміку цього процесу можливо за таблицею, де ми внесли для розгляду основні на той час етнічні спільноти Криму.

Найбільш динамічно зростаючою спільністю півострова були росіяни та українці. Їх чисельність зростала внаслідок міграційних процесів. За переписом 1939 р., питома вага росіян у регіоні досягла вже 49,6 %, а українців – 13,7 % [13, с. 7]. Скоріше всього, кількість українців штучно занижувалася на угоду політичній кон'юнктурі того часу. На думку відомого українського історика Я. Дашкевича, питома вага українського етносу на той час становила вже 26 % від усього населення Криму. Слід також врахувати достатньо значний рівень урбанізації цих спільнот – більш 60 %.

Таблиця 1 [14, с. 12-13]

Національність	Перепис 1897	Перепис 1921	Перепис 1926	Перепис 1939
Росіяни	247 000	370 888	301 398	558 481
Українці	*	*	77 406	154 123
Білоруси	*	*	3 842	6 726
Кримські татари	186 212	184 568	179 095	218 879
Німці	31 590	42 547	43 631	51 299
Євреї	28 705	50 043	39 921	65 492
Греки	17 114	23 855	16 036	20 652

**Росіяни, українці та білоруси об'єднані разом.*

Найбільш динамічно зростаючою спільністю півострова були росіяни та українці. Їх чисельність зростала внаслідок міграційних процесів. За переписом 1939 р., питома вага росіян у регіоні досягла вже 49,6 %, а українців – 13,7 % [13, с. 7]. Скоріше всього, кількість українців штучно занижувалася на угоду політичній кон'юнктурі того часу. На думку відомого українського історика Я. Дашкевича, питома вага українського етносу на той час становила вже 26 % від усього населення Криму. Слід також врахувати достатньо значний рівень урбанізації цих спільнот – більш 60 %.

Надзвичайно високий рівень урбанізації демонстрували євреї Криму, 80 % яких мешкало саме у містах. У 20-30 рр. чисельність даної етнічної спільноти стрімко зростала. Причиною такого явища стала ідея вищого керівництва держави щодо створення єврейської автономії. Північний Крим покликаний був стати опорною базою цієї автономії. Метою переселення було: «Економічне оздоровлення і поліпшення умов життя єврейської бідноти шляхом залучення її до сільськогосподарської праці» [18, с.13].

У 1924 р. між «Агро-Джойнт» (відділення Американського єврейського розподільчого комітету «Джойнт») і радянським урядом був укладений договір про планове переселення на землі степового Криму і Півдня України євреїв з різних областей України та Білорусії. Результатом даних дій стало створення на території Криму понад чотирьох десятків єврейських землеробських поселень. Наприкінці 30-х рр. єврейське населення становило понад 8 % від загальної маси міського і 3 % сільського населення півострова [22, с.122].

У той же час автохтонні етноси Криму – німці та болгары, демонстрували доволі низький рівень урбанізації. У сільській місцевості мешкало більше 80 % представників цих етнічних спільнот. Середній рівень урбанізації демонстрували також греки Криму. Приблизно половина з них мешкала в 398 сільських населених пунктах. Однак досить великі групи греків були розміщені у кримських містах: Ялті (3000 чол.), Керчі (1350 чол.), Сімферополі (1400 чол.), Севастополі (2200 чол.).

У 1929 р. більшовиками у КАРСР, втім як і в інших регіонах держави, була впроваджена політика «коренізації». Вона передбачала поповнення управлінського апарату за рахунок представників «корінних народів» і нацменшин, оволодіння управлінськими структурами мовою і культурними традиціями місцевого населення.

У Криму політика «коренізації» здійснювалася у формі «татаризації». Змістом даної політики стало «пріоритетне задоволення культурно-освітніх потреб, а також залучення культурної спадщини кримськотатарського народу» [12, с.4]. На той час кримські татари були другим після росіян етносом півострова. Їх чисельність дорівнювала 218 879 тис. чол. Даному етносу традиційно був притаманний простий спосіб життя і більш ніж 80 % кримських татар мешкало у сільських населених пунктах. Рівень урбанізації цієї етнічної спільноти був досить низьким, у 1939 р. тільки 27,2 % кримських татар мешкало у містах Криму [20, с.94].

Важливим фактом було те, що на момент проведення «татаризації», процес формування єдиного кримськотатарського етносу ще не був завершений. Існували три основні етнографічні групи татар – південно-бережні татари («яли бойлю»), гірські татари («татлар») і степові («ногаї»), які розрізнялися за культурою, антропологічним типом і мовою. Крім того, дуже важливе місце в духовному житті кримських татар посідала релігія. Тому цілком природно, що бажання влади «підштовхнути» темпи етносоціальних змін корінного народу входили в перманентне протиріччя з історико-культурними реаліями Криму. Радянські «культуртрегери» розуміли це, тому у партійних документах того часу вказується: «Безсумнівно, що основною причиною цих недоліків є слабкість національних кадрів, розпорошеність нацменшин, відчуженість, культурна відсталість і вплив релігійно-побутових традицій» [3, арк.41-44].

Слід зауважити, що татаризація Криму здійснювалася форсовано і стрімко, у дусі того часу. Її практичне втілення базувалося на декількох аспектах. По-перше, це залучення представників корінного народу і нацменшин до керівних посад, по-друге – створення системи національної освіти, яка повинна була забезпечити всі шаблі влади кваліфікованими фахівцями. На півострові була створена широка мережа початкових і середніх шкіл для корінного народу і нацменшин. На початку 30-х рр. функціонувало 386 кримськотатарських, 119 німецьких, 53 єврейських, 21 грецьких, 12 болгарських, 16 вірменських шкіл [7, с.165]. Також була створена мережа спеціалізованих татарських технікумів – педагогічних, медичних, сільськогосподарських.

Прагнучи інтенсифікувати процеси консолідації кримськотатарського етносу та уніфікувати мовні відмінності, офіційна влада наприкінці 20-х років впроваджувала новий латинізований тюркський алфавіт «Яналиф». Крім того, реформуванню піддалася і мова кримських греків. Стара мова греків «кафареус» була змінена на нову – «деміотику», а історична орфографія – на фонетичну.

Усі ці заходи певною мірою вплинули на кількість учнів і студентів, перш за все кримськотатарської національності, а також молоді, що навчалася на

«робітфаках». Як зазначають архівні документи: «У 1936 році в 25 технікумах і начальних закладах цього типу навчалися 5015 учнів. З них 21,7 % татар, 14,1 % українців, 13,6 % євреїв, 4,8 % німців [4, л. 10]. У 1937 році питома вага кримськотатарських студентів зросла до 20 % [12, с. 16].

Посиленими темпами офіційне діловодство переводилося на татарську мову, а місцеве населення долучалося до участі в органах влади. Однак темпи цього процесу були досить низькими. Наприклад, у 1936 році в Біюк-Онларському районі Криму у місцевих органах влади працювало всього 5,5% німців (при плані 59 %). У Фрайдорфському районі працювало 5 % татар (при плані 25 %) [4, арк.34].

Прагнучи інтенсифікувати етносоціальні процеси у регіоні, керівники КАРСР впроваджували також адміністративно-територіальні перетворення, формували райони, які повинні були структурувати національні системи розселення. Наприклад, у Алуштинському, Карасубазарському, Судакському районах більшість населення складала кримські татари, в Біюк-Онларському і Тельмановському – німці, в Ларіндорфському і Фрайдорфському – євреї. З часом таке районування призвело до консервації національних систем розселення, відособлення етносів у межах господарсько-культурних типів.

«Татаризація» Криму супроводжувалася загостренням національних, релігійних і соціально-економічних проблеми. Особливістю етносоціальної ситуації у автономії було те, що земельні і економічні конфлікти переростали у національні. Заходи влади щодо нового землеустрою на селі призвели до того, що частина населення - болгари і німці – втратили свої наділи. Натомість представники інших етногруп (євреї, кримські татари) їх збільшили. Це породжувало національну ворожість, антисемітські та антитатарські настрої.

Достатньо складна ситуація виникла і у системі освіти, у якій культурно-освітні інтереси частини етносів Криму були представлені досить слабо. Прикладом можуть слугувати освітньо-культурні позиції українців Криму. Кількість шкіл для українського етносу Криму, протягом досліджуваного періоду, постійно скорочувалася. Якщо у 1930 р. в Кримській АРСР було 19 українських шкіл, то до 1935 р. їх кількість скоротилася до 3. До 1939 р. в Криму залишилося тільки 2 російсько-українські школи [16, с.439-440]. Крім того, нечисленні українські школи потребували кваліфікованих фахівців і навчальної літератури. Однак офіційна влада, посилаючись на «споріднену близькість» російської та української мов, задовольняла культурно-освітні потреби українців за «залишковим принципом».

Таким чином, етносоціальні процеси міграції, урбанізації й індустріалізації ініціювали певні зміни у соціально-статусних позиціях основних етносів Криму: росіян, українців, кримських татар, євреїв, греків та німців. Однак перебіг цих процесів мав досить значні відмінності в кожній етнічній групі. Суттєвих етносоціальних змін зазнали кримські татари, росіяни і євреї, як дієві суб'єкти політики «татаризації».

Однак у 30-і роки політика «татаризації» Криму стала сходити нанівець, а адміністративні методи і форсовані темпи поступово дискредитували

саму її сутність. У цей час у СРСР остаточно формується тоталітарна держава, керівництво якої все більше використовує репресивні методи вирішення національних проблем: позбавлення виборчих прав, виселення за межі Криму, судові процеси. У 1928 році був розстріляний Голова АРСР Вели Ібраїмов, а близько 30 тис. чол. кримських татар – голів колгоспів і членів родин «розкуркулених», були знищені або виселені з півострова [1]. Крім того, у 30-і роки, як точно відзначає Г. Бекірова, сталінський режим все більше орієнтується на ідею великодержавності, яка відкидала саму можливість етнополітичного і культурного різноманіття.

Предметний аналіз проблеми дозволяє стверджувати, що у передвоєний період на Кримському півострові не тільки не було знайдено вирішення основних етносоціальних проблем, але й сформована велика кількість нових. Догматично йдучи за настановами марксизму-ленінізму, висуваючи на передній план інтереси розвитку класової боротьби, владні структури принижували значущість національного питання. Дії радянської влади у цій сфері були волонтаристськими та командно-адміністративними. Вони лише загострили етносоціальні та етнонаціональні проблеми півострова. Врешті-решт, ці проблеми влада спробувала вирішити за допомогою депортації автохтонного населення у 1941-1944 рр., однак цими діями вона призвела до нових проблем і протиріч, які не вирішені й дотепер.

Джерела та література: 1. Бекірова Г. Депортация крымских татар остается проблемой дискуссий [Электронный ресурс] / Г.Бекірова. Режим доступа: comromat.ua / view-pointhtme / 2131-2-11-html. 2. Бикова Т. Б. Створення Кримської АРСР: автореф...дис. ...канд.. істор. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / Т. Б. Бикова ; Інститут історії України НАН України, - Київ, 2005. – 20 с. 3. Державний архів Республіки Крим (ДАРК). – Р.Ф. 2094. – Оп.1. – Д.24. 4. ДАРК. – Р.Ф. 663. – Оп.7. – Д. 187. 5. Дюличев В. П. Крым: история в очерках. XX век / В. П. Дюличев. – Симферополь: Рубин ЧП Бинькин. – 2005. – 344 с. 6. Дашкевич Я. Україна вчора і нині. Нариси, виступи, есе // Я. Дашкевич. – АН України. Ін-т укр. археографії. – К.: 1993. – 192 с. 7. Крымская АССР (1921-1945). Вопросы и ответы / сост. Ю.И. Горбунов. – Симферополь: Таврия, 1990. Вып.3 – 318 с. 8. Крым многонациональный. Вопросы и ответы / сост. Н. Г. Степанов. – Симферополь: Таврия, 1988. Вып.1. – 144 с.– С. 7. 9. Крым: прошлое и настоящее: сб. статей / под ред. С. Г. Агаджанова, А. Н. Сахарова. – М.: Наука, 1988. – 107 с. 10. Кондратюк Г. М. Етнополітика і розвиток народної освіти в Кримській АРСР у 20-30-х роках ХХ століття: атореф...дис...канд.. істор. наук: спец. : 07.00.01. «Історія України» / Г. М. Кондратюк; Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова, - Київ, 2005. – 20 с. 11. Клячин А. И. Динамика этнических систем расселения в Крыму (в связи с проблемой возвращения крымских татар) / А. И. Клячин // Этнографическое обозрение. – 1992. – № 2. – С. 23-34. 12. Касьянов Г. В. Крымская АССР: 20-30-е годы (исторический очерк) / Г. В. Касьянов, А. И. Ткачев, В. И. Морочко, О. Н. Мовчан. – К.: Институт истории АН Украинской ССР, 1989. – 18 с. – (Препринт, Ин-т истории АН УССР; 89). 13. Население Крымской области по данным переписей населения. (Справочный материал) / отв. за выпуск В.Е.Аксютин – Симферополь: 1989. – 18 с. 14. История городов и сел Украинской ССР. Крымская область/ под ред. Л. Д. Солодовник. – К.: Институт истории АН УССР, 1974. – 623 с. 15. Надинский П. Н.

Очерки по истории Крыма. Крым в период социалистического строительства (1921-1941) / П. Н. Надинский. - Симферополь: Крым, 1964. - Ч.3. - 223 с. **16.** Прохорчик М. В. Украинские школы в Крыму (20-30-е гг. XX века) / М.В. Прохорчик // Культура народов Причерноморья. - 1998. - № 5. - С.438-440. **17.** Пащенко В. Н. Социально-экономическое и культурное развитие крымских этносов в 1 половине XX века / В. Н. Пащенко // Культура народов Причерноморья. - 2005. - № 90. **18.** Тяглый М. И. Места массового уничтожения евреев Крыма в период оккупации полуострова. 1941-1944. // М. И. Тяглый. - Симферополь : БЕЦ «Хесед Шимон», 2005. - 120 с. **19.** Хованцев Д.В. Політика партійно-державного керівництва Кримської АРСР щодо національних меншин (1921-1941 рр.) : автореф. дис... канд..істор. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Д. В. Хованцев; Запорізький національний університет. - Запоріжжя, 2005. - 16 с. **20.** Хаяли Р. И. Крымскотатарский народ в составе населения Крымской АССР (1921-1939 гг.) / Р. И. Хаяли // Культура народов Причерноморья. - 2005. - № 65. - С.91-95. **21.** Царевская Т. В. Крымская альтернатива Биробиджану и Палестине / Т. В. Царевская // Отечественная история. - 1999. - № 2. - С. 121-125. **22.** Чеботарева В. Г. Социальные противоречия национальной политики в Крымской АССР в 20-е гг./ В. Г. Чеботарева // Вопросы истории. - 2006. - №12. - С. 23-43.

УДК 398.332.4(477.85)

Олександр КОЖОЛЯНКО

**БУКОВИНСЬКА МАЛАНКА-ПЕРЕБЕРІЯ:
ОБРЯДОВІСТЬ ТА СИМВОЛІКА**

У статті досліджено новорічну обрядовість буковинців – Маланку-Переберію. Вивчено символіку та зміст маланочних дій, дійових осіб Маланки, фестивалі Маланки 2010-2013 рр. у Чернівцях.

Ключові слова: народний карнавал, дійові особи, щедрівки, пісні, атрибутика, легенди, традиції.

Александр КОЖОЛЯНКО

**БУКОВИНСКАЯ МАЛАНКА-ПЕРЕБЕРИЯ:
ОБРЯДНОСТЬ И СИМВОЛИКА**

В статье исследована новогодняя обрядность буковинцев - Маланка-Переберия. Изучена символика и содержание маланочных действий, действующих лиц Маланки, фестивали Маланки 2010-2013 гг. у Черновцах.

Ключевые слова: народный карнавал, действующие лица, щедривки, песни, атрибутика, легенды, традиции.

Alexandr KOJOLIANKO

BUKOVYNA MALANKA-PEREBERYA: RITE/PL AND SYMBOLICS

The new-year rite/pl of Bukovyna is investigational in the article – Malanku. A symbolics and maintenance of маланочних actions, acting persons of Маланки are studied, festival Маланки 2010-2013 in Chernivtsi.

Keywords: folk carnival, acting persons, щедрівку, songs, attribute, legends, traditions.